

Уводзіны

Для вырашэння галоўнай задачы ў рабоце з адоранымі дзецьмі неабходна арганізоўваць работу з імі так, каб іх інтарэс да прадмета, іх жаданні і ўменні не толькі сцвердзіліся, але і рушылі наперад, да самаўдасканалвання.

Пры рабоце з адоранымі дзецьмі асаблівае значэнне адводзіцца настаўніку, які вырашае адразу тры задачы: уводзіць вучня ў сферу вучэбнага матэрыялу, стварае эмацыянальную атмасферу і выводзіць на высокі пра-фесійны ўзровень.

Працуючы з адоранымі дзецьмі, мне давялося многае пераасэнсаваць у сваёй педагагічнай дзейнасці і прыйсці да наступных мадэляў паводзін:

- умець ствараць на ўроку цёплую, **эмацыянальную** атмасферу;
- прадастаўляць вучням зваротную сувязь;
- паважаць асобу, спрыяць фарміраванню станоўчай самаацэнкі;
- выкарыстоўваць розныя стратэгіі навучання.

Такім чынам, педагог для адоранага дзіцяці – гэта цудоўны настаўнік-прадметнік, які глыбока ведае і любіць свой прадмет.

Большая частка індывідуальнай работы з адоранымі дзецьмі прыходзіцца на пазакласную работу.

І па сённяшні дзень спрэчным застаецца пытанне, ці можна ўсіх без выключэння навучыць аднолькава добра. Але навучыць здольных, развіваць іх здольнасці і ўжо ў школе клапаціцца пра тых, хто не толькі сам авалодае мовай, але, магчыма, у будучым стане руплівым захавальнікам вечнасці, духоўнага скарбу народнага, – не толькі можна, але і неабходна. Якасць падрыхтоўкі вучняў па беларускай мове, іх кемлівасць і здольнасць дакладна і выразна выказваць думкі ў вуснай і пісьмовай форме добра выяўляюць алімпіяды. Іх задача – актывізаваць і паглыбіць працэс навучання роднай мове, абудзіўшы цікавасць школьнікаў да заканамернасцей беларускай моўнай сістэмы і асабліваасцей беларускага маўлення.

Той, хто рыхтуе алімпіяднікаў, ведае, што гэта – самы працаёмкі працэс. Падрыхтоўка павінна праводзіцца не толькі сістэматызавана, але (і гэта галоўнае!) комплексна, асацыятыўна. Гэта магчыма толькі

на падставе назірання, даследавання, аналізу высокамастацкіх тэкстаў. Разрозненыя пытанні на раздзелах мовы, хай сабе і самыя цікавыя, нестандартныя, не здольны забяспечыць вынік працы. У лепшым выпадку праца з такімі заданнямі ўзбройвае нашых вучняў тэарэтычнымі ведамі, але яны не заўсёды прымяняюць іх ў канкрэтных сітуацыях.

Поспех настаўніка ў падрыхтоўцы вучняў да алімпіяды залежыць, перш за ўсё, ад удумлівай, стараннай і творчай працы на кожным уроку на працягу ўсяго навучання ў школе. Паспяхова падрыхтоўка да алімпіяды – гэта творчасць і настаўніка, і, бясспрэчна, вучня. Раскрыццю дзіцячай адоранасці садзейнічае вялікая, правільна арганізаваная праца, а таксама стварэнне неабходных умоў, якія б садзейнічалі зацікаўленасці вучня мовай і літаратурай, заставілі б яго шчыра палюбіць гэтыя прадметы. Заўважу, што без любові да мовы і літаратуры на поспех разлічваць ніяк нельга.

Першасная задача настаўніка заключаецца ў тым, каб навучыць дзіця тонка адчуваць мову, глыбока асэнсоўваць уласнабеларускія выразы, фразеалагізмы, прымаўкі і прыказкі, навучыць чуйна лавіць мудрасць сказанага ў вуснай народнай гаворцы, прыгажосць мастацкага слова, яго непаўторнасць і каларыт.

Работа з адоранымі дзецьмі вядзецца па розных накірунках:

- павышэнне пазнавальнай цікавасці школьнікаў да прадмета, фарміраванне ўстойлівага матыву да вучэбнай і творчай дзейнасці;
- развіццё творчай ініцыятывы, даследчай актыўнасці і інтэлектуальных здольнасцей вучняў;
- вучэнне здольнасці прымаць нестандартныя рашэнні;
- фарміраванне асноў тэарэтычнага мыслення;
- развіццё камунікатыўных здольнасцей вучняў для фарміравання іх моўнай кампетэнтнасці.

Сістэма работы настаўніка з адоранымі дзецьмі ўключае ў сябе работу на ўроках, работу на факультатыўных і дадатковых занятках, групавую работу, індывідуальную работу.

Асноўнай формай работы з любым, у тым ліку і адораным дзіцем з'яўляецца **ўрок**. Але як арганізаваць вучэбны працэс з адоранымі дзецьмі на ўроку ў агульнаадукацыйным класе? Гэту задачу можа

вырашыць творчы настаўнік. Па-першае, адоранаму дзіцяці можна прапанаваць заданні па вывучаемай тэме больш высокага ўзроўню цяжкасці; па-другое, такога вучня можна прызначыць кансультантам, калі тое прадугледжвае тып і структура ўрока; па-трэцяе, адоранаму вучню можна даручыць падрыхтоўку лінгвістычнага паведамлення (пад кіраўніцтвам настаўніка) і інш. У любым выпадку такое дзіця на кожным звычайным уроку ў класе павінна мець дадатковую нагрузку, каб адчуваць цікавасць да прадмета і быць “у тонусе”.

У ходзе **факультатыўных заняткаў** школьнікі вывучаюць прадмет на паглыбленым узроўні; асвятляюцца тэмы, не прадугледжаныя школьнай праграмай. Цікавай і карыснай формай работы з’яўляецца міжшкольны факультатыў. Гэтыя заняткі праводзяцца вопытнымі настаўнікамі раёна з таленавітымі вучнямі з розных школ. Такая форма работы дае вучню магчымасць убачыць іншы погляд на пэўнае пытанне, праблему, зразумець магчымасці іншага падыходу да вырашэння задачы, паглыбіць агульны ўзровень ведаў. Акрамя таго, гэта добрая магчымасць атрымаць таварышаў-аднадумцаў, падобных да сябе.

Работа ў групах праводзіцца толькі з адоранымі дзецьмі (калі на факультатыў могуць прыходзіць усе зацікаўленыя). І гэта работа характарызуецца больш высокім узроўнем і ступенню цяжкасці. Тут можна практыкаваць работу рознаўзроставай групы, напрыклад, вучні 9–11 класаў.

Індывідуальная работа носіць карэкцыйны характар.

У рабоце з таленавітымі школьнікамі выкарыстоўваюцца разнастайныя формы і метады. Гэта можа быць *пошукавы метад*, засваенне новага матэрыялу ў *праблемнай сітуацыі*, *прыёмы аратарскага майстэрства*. Для практычных (групавых) заняткаў падбіраю матэрыял павышанага ўзроўню цяжкасці і эўрыстычнага характару, што садзейнічае развіццю інтэлектуальных і творчых здольнасцей вучняў. Слуханне, чытанне, гаварэнне, пісьмо – усе чатыры віды дзейнасці выкарыстоўваюцца на занятках. Практычна на кожным даюцца заданні пошукава-даследчага характару, якія патрабуюць работы з дадатковай літаратурай, слоўнікамі рознага тыпу і даведнікамі.

Падрыхтоўка да алімпіяд – гэта штодзённая і кропатлівая праца настаўніка, і сістэма такой работы ў кожнага свая. У сваёй практыцы я пачынаю з сябе: кіруюся наступным:

- аналізую вучэбна-метадычную і спецыяльную літаратуру;
- аналізую вынікі выступлення каманд;
- аналізую змест заданняў лінгвістычнага конкурсу;
- абагульняю назапашаны вопыт;
- сістэматызую атрыманыя пры даследаванні вынікі.

Стварыўшы базу дадзеных, сабраўшы матэрыял па кожным класе, па кожным раздзеле, пераключаюся на галоўнае – вучня.

Першы этап можна назваць “Пошук”. Назіранне за вучнем. На гэтым этапе праводзяцца спецыяльныя праверачныя работы, тэставанне, гульні, гульня-конкурс “Буслік”, якая дасць магчымасць зрабіць адкрыццё некаторых таямніц мовы і літаратуры, асабліва моўнай лексікі і фразеалогіі. Вельмі важна яшчэ на раннім этапе выявіць дзяцей з арыгінальным мысленнем. Дарэчы, выдатнікі далёка не заўсёды творчыя асобы, таму трэба актыўна працаваць з “сярэднімі” вучнямі, асабліва ў сельскай школе.

І тут самае небяспечнае, калі вучань, які раней выконвае заданне, акажацца раз, два, тры без працы, у яго хутка пачне знікаць цікавасць, ён будзе задавальняцца тым, што можна на ўроку расслабіцца, адпачыць, заняцца нечым сваім. Таму на кожным уроку стараюся не выпускаць з поля зроку мацнейшых вучняў. Для іх маецца рэзервовы матэрыял (заданні павышанай цяжкасці, алімпіядныя заданні па тэме). На занятках ужываюцца тыя ж заданні, што і раней, але яны ўскладняюцца кантэкстам і лексічным саставам, што дазваляе падтрымліваць цікавасць у час усёй працы.

Другі этап – станаўленне – праца на факультатыўных занятках, курсах па выбары і індывідуальная работа, бо, па-першае, узровень ведаў у вучняў розны, па-другое, успрыманне матэрыялу неаднолькавае, па-трэцяе, дзеці з розным творчым патэнцыялам. Неабходна адзначыць, што з талентамі складана, бо яны нестандартныя. Таму і выпрацавала для сябе правілы ўзаемін з адоранымі дзецьмі:

- не перашкаджаць ім быць рознымі;

- ніколі не прыніжаць дзіця;
- пачынаць заўсёды з пахвалы;
- што б ні здарылася – умацоўваць веру дзіцяці ў перамогу;
- вельмі важна арыентавацца на канчатковы (высокі) вынік.

Трэці этап – раскрыццё творчага патэнцыялу. Праца з 1–3 вучнямі па ўскладненай праграме, якая складаецца на матэрыяле энцыклапедычных даведнікаў, розных дапаможнікаў, алімпіядных заданняў, слоўнікаў. Заданні разлічаны на тое, каб не проста даць адказ, а шляхам назірання, даследавання, разважання прыйсці да правільнага рашэння.

На гэтым этапе патрэбна быць асцярожным з нагрузкай, каб не адбіць ахвоту, калі заданні часта будуць не па сіле. Павінен быць і абавязковы кантроль, які дапамагае настаўніку праверыць веды вучняў, спланаваць работу на наступны перыяд, садзейнічае актывізацыі мыслення і выходзіць адказнасць у вучняў.

Зацікавіўшыся нестандартнымі заданнямі, адчуўшы незвычайнае задавальненне ад сваіх маленькіх адкрыццяў, вучні ўцягваюцца ў работу, удзельнічаюць у розных алімпіядах і конкурсах.

Толькі тады, калі будзе ўзаемаразуменне, калі вучань поўнаасцю паверыць настаўніку і свой вольны час прысвяціць прадмету, тады можна дасягнуць вынікаў, патэнцыялам якога валодае сам настаўнік.

Лінгвістычны конкурс

Добра разумеючы, які непераадольны бар'ер для многіх вучняў існуе паміж зместам звычайных школьных заданняў і зместам заданняў, якія прапануюць раённыя, абласныя, рэспубліканскія алімпіяды, хочацца дапамагчы школьнікам, у першую чаргу сельскім, знайсці сябе ў такой навучы, як мова.

Навучыцца выконваць заданні лінгвістычнага конкурсу, ці, інакш кажучы, навучыцца думаць – няпростая задача. Як вядома, пасіўнае мысленне звязана з засваеннем чужых думак, а актыўнае мысленне характарызуецца ўзнікненнем сваіх думак.

Ёсць два пункты гледжання на навучанне: першы – правесці вучня за руку праз усе перашкоды на яго шляху, другі – паступаць з пазіцыяй настаўніка плавання, які кіруецца прынцыпам, – барахтайся, пакуль не навучышся.

На розных этапах навучання магчымы элементы і таго, і другога, пераканана, што важна не толькі даць веды, але і навучыць самастойна карыстацца імі.

Таму, хто мае справу з лінгвістычнымі заданнямі, не абыходзіцца без сур'ёзнай работы з дапаможнікамі па мове. У працэсе работы над кнігай карысна кіравацца рэкамендацыямі:

- дапаможнік па мове – не раман: чытай яго з паперай і алоўкам у руках;

- не спяшайся прачытаць хутчэй кнігу, дабівайся яснага разумення кожнай фразы (англійскі філосаф Ф. Бэкан параўноўваў тых, хто чытае і не робіць запісаў, з бестурботным матыльком, а таго, хто запісвае прачытанае, – з працалюбівай пчолкай, якая бярэ нектар з кветкі і ператварае яго ў духмяны мёд).

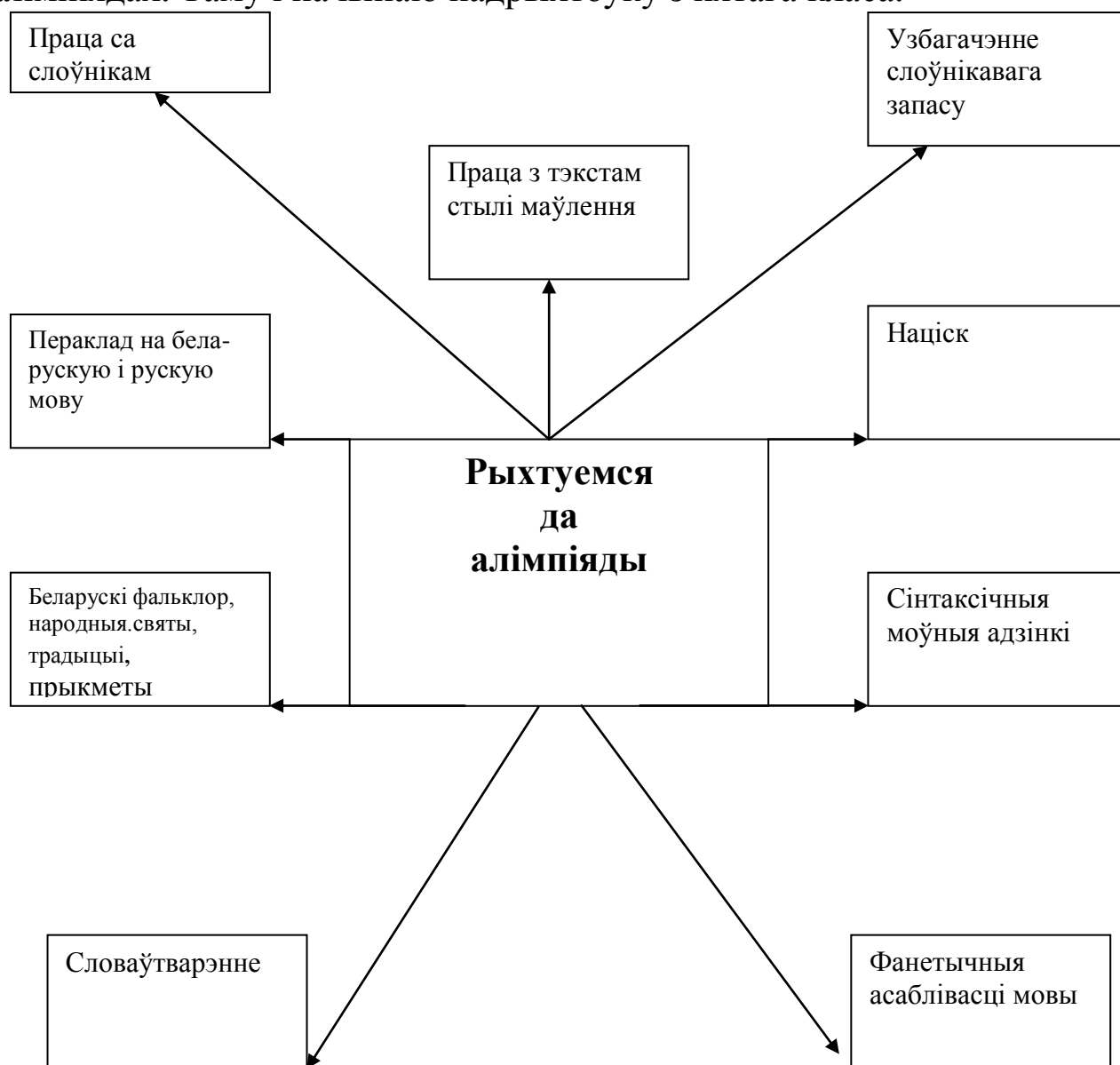
Лінгвістычны конкурс мае на мэце праверыць веды, выявіць уменні і навыкі, атрыманыя і набытыя на ўроках беларускай мовы і літаратуры. Гэты тур алімпіяды з'яўляецца своеасаблівым люстрам працы вучняў і настаўнікаў па вывучэнні граматычнага ладу мовы. Хочацца заўважыць, што ўзровень падрыхтоўкі вучняў да алімпіяды вырас, але вынікі лінгвістычнага конкурсу не заўсёды радуюць.

Можна даць вучню веды, але нельга тут жа выдаць і ўменні імі

карыстацца, бо агульнапрынятых правіл, універсальнага метада, які б дазволіў выканаць любое заданне, няма. Гэтаму можна толькі самому навучыцца, а чалавек добра валодае толькі тым, што сам дабывае.

Той, хто рыхтуе алімпіяднікаў, ведае, што гэта самы складаны працэс. Падрыхтоўка да індывідуальных заняткаў з алімпійскім рэзервам патрабуе ў шмат разоў больш часу, чым падрыхтоўка да звычайнага ўрока.

Я лічу, што менавіта 5 клас з'яўляецца тым падмуркам, на якім грунтуюцца поспехі вучняў у наступных класах, перамогі ў алімпіядах. Таму і пачынаю падрыхтоўку з пятага класа.

З самых першых ўрокаў стараюся зацікавіць вучняў сваім прадметам, каб захацелася глыбей вывучаць яго. Праграма складзена так, што мне нескладана гэта зрабіць, бо першыя ўрокі прысвечаны мове, відам маўленчай дзейнасці. Гучаць выказванні аб мове, прыказкі, вершы. І калі ўсе вучні, магчыма, іх не запомняць, то тыя, каго я буду рыхтаваць да алімпіяды, павінны гэта зрабіць. Менавіта гэтым вучням я прапаную выступіць з невялічкімі паведамленнямі перад класам, з гэтага пачынаецца падрыхтоўка да вуснага выказвання.

Галоўная мэта – праца са словам, сказам, тэкстам. Для дасягнення яе перш за ўсё карыстаюся падручнікам, у якім многа алімпіядных заданняў, на якія мы часам не звяртаем увагі. Падрыхтоўку вяду па наступных кірунках:

- праца з тэкстамі, уменне вызначыць тэму, асноўную думку, падтэмы, складанне плану. Вучымся будаваць свае тэксты спачатку па аналогіі, затым на зададзеную тэму;

- каб развіваць вусную і пісьмовую мову, трэба узбагачаць слоўнікавы запас. Таму на кожным уроку і на дадатковых заданнях з будучымі алімпіяднікамі ўключаю заданні: што абазначае слова, растлумачыць значэнне, падабраць сінонімы, антонімы, скласці з імі сказы;

- немагчыма на ўсе пытанні атрымаць гатовыя адказы, трэба вучыцца самім іх знаходзіць. А гэтаму вучаць нас у першую чаргу слоўнікі. Таму з самых першых заняткаў знаёмлю з асноўнымі слоўнікамі: “Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы”, “Слоўнікам сінонімаў”, “Арфаграфічным слоўнікам”, “Фразеалагічным слоўнікам” і другімі;

- беларуская мова ўзаемадзейнічае з другімі мовамі, у першую чаргу з рускай. Пачынаючы з пятага класа, практыкую пераклад тэкстаў з рускай мовы на беларускую і наадварот. Гэта дапамагае ўбачыць у першую чаргу граматычныя і лексічныя асаблівасці мовы;

- нельга вывучаць беларускую мову ізалявана ад другіх прадметаў. Таму міжпрадметныя сувязі, у першую чаргу з беларускай літаратурай, толькі павышаюць эфектыўнасць заняткаў. Асабліва

трэба звярнуць увагу на такія раздзелы, як “Вусная народная творчасць”, “Беларускія народныя святы”, “Народныя прыкметы”;

– развіццё лагічнага мыслення – адзін з накірункаў падрыхтоўкі да алімпіяды. Таму практыкую заданні тыпу “Пяты лішні. Чаму лішні?”;

– вучні, якія займаюцца падрыхтоўкай да алімпіяды, абавязкова ўдзельнічаюць у конкурсе “Буслік”, у другіх творчых конкурсах. Заданні затым аналізуюцца: з чым справіліся, дзе сустрэлі цяжкасці, на што трэба звярнуць увагу;

– праграма пятага класа прадугледжвае вывучэнне такіх складаных раздзелаў, як “Сінтаксіс”, “Фанетыка”, “Лексіка”, “Словаўтварэнне”.

Таму ў падрыхтоўцы да алімпіяды выкарыстоўваецца гэты матэрыял. Асаблівую ўвагу ўдзяляю фанетычнаму, лексічнаму, словаўтваральнаму разборам, разбору слова па саставу. Вялікія цяжкасці выклікаюць акцэнталагічныя нормы, таму заданне паставіць правільна націск у складаных словах прапаную рэгулярна;

– вельмі цікавы раздзел у мовазнаўстве “Фразеалогія”. На жаль, на ўроках яму адводзіцца адна гадзіна ў 5 класе і адна гадзіна ў 10 класе. Таму важна зацікавіць гэтым матэрыялам; вучыць тлумачыць значэнне фразеалагізмаў, іх этымалогію, перакладаць іх, шукаць адпаведнікі ў рускай мове. У падручніку не прапускаю міма рубрыку “Чаму мы так гаворым?”, такія ж заданні рыхтуюць самі вучні;

– пачынаючы з пятага класа, развіваю сінтаксічныя і пунктуацыйныя навыкі. Правільная пабудова сказаў, словазлучэнняў, уменне выдзяляць галоўныя і даданыя члены сказа, будаваць сказы, розныя па будове, мэце выказвання, інтанацыі – гэтыя ўменні ў будучым спатрэбяцца і ў напісанні водгукаў, і ў вусным выказванні.

Неабходна зазначыць, што алімпіядныя заданні на лінгвістычным конкурсе, якія прапануюцца ў апошні час, разлічаны на чалавека, які даволі глыбока пранік у таямніцы роднага слова, жывой беларускай гаворкі, спасціг мудрасць трапных выказаў, на вучня начытанага і ўсебакова развітага.

Можна някепска спраўляцца з рознага віду разборамі, але быць бездапаможным у бачанні лінгвістычных і мастацкіх сродкаў у тэксце

і, што яшчэ горш, – у разуменні, усведамленні стылістычнай ролі лінгвістычных сродкаў, асабліва сінтаксічных і фанетычных. Выйсце бачыцца ў аналізе высокамастацкіх тэкстаў. Праца з такімі заданнямі ўзбройвае вучняў тэарэтычнымі ведамі, што спатрэбіцца і пры напісанні водгуку.

Заданні на паўтарэнне спрыяюць сістэматызацыі ведаў па пройдзеных тэмах.

Назоўнік

1. Запішыце сказы парамі , ставячы дзеясловы, што ў дужках, у адным сказе ў форме прошлага часу м. р. , у другім- у форме ж.р..Дапісаць прапушчаныя канчаткі.

Вопытн...аграном Іванова (прачытаць) лекцыю. Малад.. урач Іваноў (прымаць) хворых.

2. Назваць назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў адз. ліку, толькі-у мн. ліку.

Бацькаўшчына, адвага, вароты, сіла, воін, смеласць, грошы, канікулы.

3. Пры спісванні уставіць прапушчаныя канчаткі, растлумачыць іх правапіс.

Жоўт...лісц... паволі падал... з дрэў. Дробн...каменн...валял..ся на полі.

4. Вызначыць скланенне назоўнікаў .

Карціна, полымя, семя, поле, печ, радасць, дзверы,стары,паліто.

5. Якія назоўнікі адносяцца да рознаскланяльных, у чым асаблівасць іх скланення?

6. Паставіць назоўнікі ў Р. склоне адз. ліку.

Край, снег, плач, снег, алешнік, вадарод, гнеў, авёс, хлеб, сусед, герой.

7. Ад чаго залежаць канчаткі назоўнікаў?

Паставіць у М. склоне адз. ліку.

Бор, снег, бераг, краіна, алея, пясок, герой, сын, брыгадзір, полымя, сук, капялюш, вір, дождж.

У Т склоне адз. ліку

Мыш, дзіч, медзь, Беларусь, маладосць, гразь, Прыпяць, Об, верф.

8. Як бы даказалі, што слова *заводы* –неадушаўлёны назоўнік, а *будаўнікі*- адушаўлёны?

9. Паставіць у Р. склоне мн. ліку.

Рукі, гульні, яблыні, песні, моры, героі, дні, мышы, гусі, рэчы, далоні.

10. Паставіць у Т. склоне і М. склоне адз. ліку.

Палкоўнік Галавачоў, горад Тураў, горад Лоеў, таварыш Малінін.

11. Успомніце і запішыце словы агульнага роду, тыпу *чысцёха, недарэка, зазнайка*. Праскланяйце адзін назоўнік(на выбар);далучыўшы да яго слова *такі* ў мужчынскім і жаночым родзе.

12. Па сувязі з іншымі словамі вызначце, у якім склоне ўжыты нескланяльныя назоўнікі.

У купэ вагона нікога не было. Шафёр таксі пасажыраў чакае. Вуліцы запруджаны аўтамашынамі, таксі. Паехала Алена з маці ў горад.

13. Вызначце род нескланяльных назоўнікаў.

Бюро, атэль, радыё, табло, Туапсе, Сочы, Місуры, Нікарагуа, какаду, кіно, Батумі.

14. Назваць невытворныя назоўнікі, потым- вытворныя, ад якіх і якім спосабам яны ўтвораны.

Хата, двор, футбаліст, вышыня, дабрата, нож, няўдача, вадаспад, медазбор, МАЗ, праўнук, юнкор,ранены, плач.

15. Вызначце назоўнікі, якім суфіксы надаюць новае значэнне, і назоўнікі, якім суфіксы надаюць толькі сэнсавае адценне-памяншальнасці або ласкальнасці.

Каменьчык, гарманіст, акунёк, стрэльба, гадок, гадавіна, стралок, конік, верасок, верасень, птушачка.

16. Ад геаграфічных назваў утварыць назоўнікі, якія абазначаюць асобу чалавека па месцы жыхарства:

Барысаў, Бабруйск, Брэст, Гомель, Віцебск, Крым, Рыга, Нясвіж, Урал, Эстонія, Валожын, Орша.

17. Пры дапамозе памяншальна-ласкальныхсуфіксаў утварыць назоўнікі:

Лес, двор, ручай, арэх, дубок, калідор, ліст, ельнік, дзяцел, бусел,
верабей, вецер, пясок, камень, певень.

18. Утварыць складаныя назоўнікі.

Ордэн насіць; сілу мераць; ціха хадзіць; птушка, ферма; машына,
аўто; фота, вітрына; воін, салдат; Бялыніцкі, Біруля.

19. *Не, ня* з назоўнікамі напісаць разам ці асобна.

У (не)долі, у (не)волі мы не схілімся ніколі. Пра (не)бяспеку хлопцы
зусім забыліся. На небе (ні) хмурынкі. Скончылася (не)пагадзь.
Адзін у полі (не) воін.

20. Марфалагічны разбор назоўніка

(Ля) дарогі—

21. Перакласці на беларускую мову.

Два стала, три магазина, чатыре знака, дваццаць два часа, трыццаць
три ученика, сорок чатыре километра, оба задания.

Прыметнік

1. *Вызначыць разрад прыметнікаў па значэнні:*

Жалезная клетка, залаты гадзіннік, залатая восень, лёгкі ветрык, свежая ноч, мілыя горы, малое акно, прыгожая мясцовасць, Міколкаў партфель, бацькаў ордэн, матуліна хустка, залаты характар, залатыя рукі, свінцовыя хмары.

2. *Утварыць усе магчымыя ступені параўнання, дзе можна.*

Шчаслівы, чысты, лясны, вузкі, шкляны, начны, добры, дрэнны, малы.

3. *Утварыць ад назоўнікаў прыналежныя прыметнікі:*

Вучань, цётка, Ларыса, Саша.

4. *Вызначыць вытворныя прыметнікі і сказаць, ад якіх слоў і якім спосабам яны ўтвораны.*

Шэры, братні, гаркаваты, бяскрайні, надвоблачны, нерухомы, белабокi, сiні.

Адно слова (на выбар) поўны словаўтваральны аналіз.

5. *Да прыметнікаў падабраць назоўнікі, якія з імі могуць ужывацца.*

Каменны, камяністы(слуп, сцяна, вугаль, поле, зямля); балотны, балоцісты(трава, расліна, птушка, вада, мясцовасць).

6. *Ад прыметнікаў утварыць іншыя словы з памяншальна-ласкальным значэннем.*

Чысты, вузкі, добры, сівы, шэры, жоўты.

7. *Ад назоўнікаў утварыць прыметнікі пры дапамозе суфіксаў –ск-, -к-.*

Настаўнік, універсітэт, Кранштат, Смаргонь, Палессе, Каўнас, Добруш, француз, люд, мастак, марксіст, Нарвегія, Буг, восень, чэрвень.

8. *Утварыць прыметнікі пры дапамозе суфіксаў –н-, -ан-, ын-, -ін-, енн-.*

Ячмень, бетон, цемя, змена, гусь, страх, абед, полымя, гліна, раён, серабро.

9. *Утварыць складаныя прыметнікі і да кожнага падабраць назоўнікі.*

Белая вежа, добрае сумленне, беларускі і польскі, светлыя валасы, празрысты і ружовы, паўднёвы і ўсходні, дваццаць год, Алма-Ата.

10. Чаму *не пішам разам, чаму –асобна*.

Хмурынка плыла па небе неабсяжным. Дарога ішла праз невялікія гаі. За акном была не асенняя, а вясновая ноч. Ён быў не дужэйшы за брата. Зусім не знаёмы ён быў мне .

11. *Да прыметнікаў падабраць сінонімы*.

Чыстае неба, чыстая вада, чысты сшытак, чыстае паветра, чыстае зерне;

Смелы разведчык, векавая ліпа, вялікі завод, дужы юнак, каштоўны падарунак, халодная вада.

12. *Ціхая(м) рэчка*.

Дзеяслоў

1. *Якія словазлучэнні адпавядаюць нормам беларускай мовы?*

Ісці (па ваду, за вадой); жартаваць(над ім, з яго); больш яго(за яго); падзякаваць (вам, вас), ісці к берагу(да берага).

2. *Падкрэсліць пераходныя дзеясловы.*

Глядзецца ў ваду, наведзець музей, здымаць яблыкi, здымацца ў кіно, стрыгчы шэрсць, не забраў матацыкла, сядзелі на ўзгорку, марылі пра сустрэчу.

3. *Што агульнага ў згрупаваных дзеясловах.*

- а) вісіць, ляжыць, стаіць;
- б) думай, загадай, прачытай;
- в) збудаваць, змайстраваць, спісаць;
- г) імчацца, купацца, старацца.

4. *Падабраць сінонімы да дзеясловаў.*

Выздаравець, блішчаць, сказаць, згубіць, углядацца, размаўляць.

5. *З групы слоў падабраць трывальныя пары.*

Асушаць, вязаць, даказаць, браць, асушыць, рассыпаць, даказваць, забраць, рассыпаць, звязаць.

6. *Якія дзве асновы дзеяслова ведаеце?*

Выдзеліць аснову інфінітыва і аснову цяперашняга часу.

Адпачыць, берагчы, глынуць, зацвісці, вылучаць, развеяцца, параіцца, лезуць, аб'яўляюць, смяюцца, кідаюць, мацнеюць, ляцяць.

7. *Вызначыць спражэнне дзеясловаў.*

Бачыць, везці, іграць, пячы, прыгадаць, запрасіць, заварыць, цярпець, гнаць, пазваніць, залежаць, шыць.

Якім правілам карысталіся?

8. *Павяяў свежы вецер.*

Выпісаць дзеяслоў(м)

9. *Утварыць інфінітывы.*

Пачынаецца, любуемся, наглядзішся, лечацца.

10. *Якія дзеясловы адносяцца да рознаспрагальных?*

11. *Вызначыць лад дзеясловаў, як яны ўтвараюцца, як змяняюцца?*

Напаі каня вадою. Мы хочам усё ведаць. Мне хацелася б павучыцца.

12. *Утварыць дзеясловы загаднага ладу.*

Чытаць, сыпаць, есці, сядзі(усе формы).

13. *Знайсці безасабовыя дзеясловы, у якой форме яны ўжываюцца?*

За ноч гурбы намяло. Трохі падмарозіла. У горадзе пахла ліпавым
цветам. У Забалоцці днее.

14. *Зрабіць марфемны разбор дзеясловаў.*

Паабедаць, упрыгожыць, аплаціць, сталярнічае, сумуеш, разбегчыся,
прывязаць, расказаць.

Адно слова –марфемны аналіз

15. *Запісаць дзеясловы ў інфінітыве, вызначыць іх суфіксы,
растлумачыць іх правапіс.*

Галасую, хвалююся, даследую, дзякую, адыгрываю, запэўніваю,
заканчваю, спяваю.

16. *Утварыць дзеясловы незакончанага трывання.*

Арганізаваць, ушанаваць, накіраваць, выратаваць, падмацаваць.

17. *Падкрэсліць устойлівыя спалучэнні як член сказа.*

Работа валілася ў яго з рук. І хлопцы тут пасябравалі, язык і Яську
развязалі. Не памінай ліхам мяне(сн).

18. *Утварыць усё дзеяслоўныя формы ад слоў зразумець, сустрэць.*

19. *Заходзіла(м).*

20. *Утварыць формы 2-ой асобы адз. Ліку загаднага ладу ад дзеясловаў глядзець, веяць, віць, жыць, запрагаць.*

21. *Падабраць фразеалагізмы:*

Драмаць-..., пакрыўдзіцца-..., запомніць-..., умяшацца-..., дзівіцца-...,
дружна-..., рана-..., сваволіць-..., перашкаджаць-..., пастаянна-...,
працаваць не спыняючыся-...

22. *Назваць формы слоў:*

Чытаючы, найвышэйшы, высокі, високага, буду чытаць, няхай піша,
прачытаў бы, чытай, самы добры, цікавей за ўсё, падарожнік,
бездарожжа.

Фанетыка

- 1. ЁСЦЬ.** Колькі разоў кожны з гукаў сустракаецца ў фразе:
Страціў слова, страціў спадчыннае слова – штосьці страціў у душы абавязкова!
- 2.** *О Беларусь, мая калыска, жыццё маё, прытулак мой! З гарачаю любоўю нізка схіляюся перад табой.*
Згрупаваць зычныя паводле месца ўтварэння.
- 3. Якія суадносныя пары зв.-гл. сустрэліся ў тэксце.**
Падаюць сняжынкi – дыяменты-росы, падаюць бялюткі за маім акном...Рсчасалі вішні шоўкавыя косы і ўраніла долу снежавы вянок.
- 4. У якіх з прыведзеных слоў сустракаюцца гукі (л), (с). (ш).**
Сонца, шчасце, лёгкі, перапiсчык, аб'ездчык, лось, бярозка, сцежка.
- 5. У прыведзеных парах вызначыць гукі, якімі адрозніваюцца беларускія і рускія словы, ахарактарызуйце гэтыя гукі.**
Задача – сдача, чацвёрка – четвёрка, снег – снег, бераг – берег, гара – гора, кроў – кровь, дзверы – дверь, кап'ё – копьё.
- 6. Якія гукі найчасцей сустракаюцца. Які гукавы фон ствараецца пры дапамозе іх.**
Святло тваёй вясны мае асвеціць сцежкі, каб зазвінеў лясны званец тваёй усмешкі.
- 7. Адзначце алітэрацыю і асананс.**
Нiбы шыпячых зычных збег, спакойны, сыпкі з самай раніцы спадаў на сцежкі ціхі снег, баяўся аб ігліцу зраніцца...
- 8. Затранскрыбіраваць.**
Сцежка, раз'езд, радасць, падкормка, бяшумны, адкрыць, лічба, вакзал, футбол, бярозка, снег, спадчына, езджу, у лодцы.
- 9. Выпісаць з тэксту словы з адметнымі для б.м. фанетычнымі з'явамі (падаўжэнне, спрашчэнне, мяккасць, аканне, прыстаўныя гукі).**

О Беларусь, мая шыпшына, зялёны ліст, чырвоны цвет! У ветры дзікім не загінеш, чарнобылем не зарасцеш. Пялёсткамі тваімі стану, на дзіды сэрца накалю. Тваіх вачэй, пад колер сталі, праменне яснае люблю.

- 10. Іншамоўныя словы маюць прыметы: а) пачынаюцца з галоснай (о), (у), (э) (не маюць прыстаўных); б) не падпарадкоўваюцца закону акання, в) могуць мець спалучэнні (мб), (мв), (мп), (бю), (пю), (ге), (ке), (хе), (ф)... з улікам гэтага запісаць спачатку словы з адной фанетычнай прыметай небеларускага паходжання, затым - з дзвюма, пасля – з трыма.**

Фёдар, ордэн, эгаіст, ракета, фіялка, ампула, легенда, бюро, трыо, кефір, універсітэт.

- 11. Вызначыць, у якіх словах (і), (а) з'яўляюцца прыстаўнымі.**

Над ілбом, разбіць ільдзіны, мераць на свой аршын, чакаць з аўторка, з авечай шкуры, не верыць ілжы, з амшэлай хаты, зрабіць з істужкі.

- 12. Якімі фанемамі адрозніваюцца пары слоў.**

Конь – кон, рысь – рыс, быт – быць, маса – мяса, цэлы – целы.

- 13. Адзначце націск асноўны і, дзе трэба, пабочны.**

Мовазнаўства, адзінаццаць, вечназялёны, добраахвотнік, выпадак, метанімія, каменны, зернясховішча.

- 14. З дапамогай гэтых слоў раскрыйце значэнне націску: а) музыка – музыка, хіба – хіба; б) травы – травы, рукі – рукі; в) сушыць – сушыць, абварыць – абварыць.**

Службовыя словы не маюць націску і называюцца клітыкамі. Абы-што пад акном, на стале – праклітыкі; сказаў бы, ён жа – энклітыкі.

- 15. Перакласці на беларускую мову, паставіўшы націск.**

Крапіва, ворота, волосы, землю, верба, воду, шофер, стену, фарфор, каталог, под гору, на ногу, на печи, арбуз.

- 16. Які гук – (г), (г'), (х) – вымаўляецца ў наступных словах. Госці, грыб, дыялог, парог, ганак, гармата, гузік, плуг, скарга, стог, грэчка.**

17. Як вымаўляецца (н).

Бензін, пенсія, гаманлівы, транзіт, канспект, манцёр.

18. Зантранскрыптаваць.

Грузчык, бесчалавечны, пясчынка, з шафёрам, нясвіжскі, смяешся, з часопіса, адгрузка, з жыта, ад чаду, адцадзіць, ад яго, без віны, праезджы, салдатчына, зрабілі з бярозы, выйшлі з двара, пашылі з шоўку, з жыцця, не рабіць, не выкінеш, не просіць, не саромеўся.

19. Які гук вымаўляецца на месцы і – (і), (йі), (ы), (й).

Краіна, у сям'і, іх, іныя, два Іваны, сястра і брат, брат і сястра, педінстытут, ён ішоў, сёння і заўтра, луг і поле, наш Ігнат, вера і любоў, контрыгра.

20. Дакажыце, што словы запазычаныя.

А) ода, опера, опыка, ордэн; б) рэлігія, прэзідыум, рэкорд; в) метал, македонец; г) трыю, Антонію, Токію.

21. Размяркуйце ў строга алфавітным парадку.

Звычай, звонку, звесткі, злёт, злёжку, дзялянка, дзьмуць, дзяцел, джын, доказ, дзяўчына, дзевяць, дзёран, даследчык.

22. Што трэба ведаць, каб не памыліцца ў напісанні галосных е, я. Аб'яднаць словы ў групы згодна з правіламі правапісу.

*В...сёлы, Н...свіж, аб...ліск, б...нзін, дз...вяты, м...сяц,
бал...рына, по...с, сп...такль, л...генда, Свіц...зь, в...сковы,
ц...гнік, с...ржант.*

23. Моцная пазіцыя -, слабая -. Зрабіць умоўны запіс слоў.

Кладка, барацьба, лётчык, носьбіт.

Водгук

Водгук звычайна пішацца на невялікі па памеры твор. Такі твор найчасцей належыць да мастацкай ці публіцыстычнай літаратуры і характарызуецца высокімі маральнымі і ідэйна-эстэтычнымі вартасцямі. Пры падборы тэкстаў для напісання водгука ўлічваюцца іх актуальнасць, тэматыка і праблематыка, вобразнасць, рытміка-метрычныя асаблівасці, стыль аўтара. Водгук – праца творчая, індывідуальная. Тым не менш у любым водгуку павінны быць адлюстраваны:

літаратуразнаўчы аналіз;
лінгвістычны аналіз;
асабістае ўспрыманне твора.

Водгук абавязкова пішацца ад імя першай асобы, бо ён паказвае асабістае ўспрыманне твора.

Структурна гэты від працы мае ўступ, асноўную частку, заключэнне і набліжаецца да сачынення-разважання.

Ва ўступе даецца папярэдняя, агульная характарыстыка твора, фармулюецца праблема, якую закрануў аўтар, вызначаецца яе важнасць, складанасць, актуальнасць, раскрываецца разуменне тэмы, ідэі. Ён можа быць розных відаў: лірычны, філасофскі, аналітычны, аўтабіяграфічны, гістарычны.

У заключэнні робяцца высновы, падкрэсліваецца самае галоўнае з таго, што сказана, выказваюцца пажаданні.

Пры напісанні водгуку не трэба пераказваць змест твора, але ён павінен быць у цэнтры ўвагі. Ад яго трэба адштурхоўвацца і да яго вяртацца.

Перспектыўным пры напісанні водгуку на мастацкі твор бачыцца прызнанне моцных пазіцый твора, “якімі ў тэксце лічацца загалолак, эпіграф, першая і апошняя фразы, ключавыя і дамінантныя словы”. Вылучэнне названых момантаў дапамагае акрэсліць метадалагічныя падыходы, адшукаць сэнсавыя “ключы” да аналізу твора. Пошукі “ключа” – гэта знаходжанне таго пункта адліку, які нясе найбольш істотную нагрузку ў выяўленні сэнсу мастацкай адзінкі.

Прыкладныя варыянты элементаў структурна-кампазіцыйных частак водгук на паэтычны твор

Уступ:

- уражанні, асацыяцыі, успаміны, думкі, пачуцці, выкліканыя творам, яго асобнымі радкамі;
- першыя /найбольш уразіўшыя радкі твора/;
- уласнае ўспрыняцце асобы аўтара пры першасным яго прачытанні;
- аўтар твора як цікавая асоба.

Асноўная частка:

- наколькі цікавая тэма твора;
- што новае ўнес у раскрыццё гэтай тэмы аўтар (ідэя твора);
- сэнс назвы, яе сувязь з тэмай і ідэяй;
- найбольш уразіўшыя вобразы;
- найбольш уразіўшыя думкі, сугучныя ўласным, новыя і вельмі зацікавіўшыя;
- пачуцці, якія знайшлі водгук у душы.

Элементы літаратуразнаўчага і лінгвістычнага аналізу:

- асаблівасць кампазіцыі твора (кальцавая, ланцуговая, інверсійная, рамачная і інш.), яе роля ў выражэнні аўтарскай ідэі.
- найбольш яркія, дамінантныя выяўленча-вобразныя і моўныя сродкі выразнасці. Іх роля ў творы.

Заклучэнне:

- твор як крыніца ідэй агульначалавечай (філасофскі сэнс твора) і асабістай значнасці.
- суаднясенне аўтарскага і ўласнага пункту гледжання на вырашэнне ўзнятай у творы праблемы.

Прыкладныя варыянты элементаў структурна-кампазіцыйных частак водгуку на празаічны твор

Уступ (мэта – абуджэнне цікавасці да твора):

- Уласныя, выкліканыя твораў:
 - уражанні: ад самога твора, знешняга выгляду кнігі, ілюстрацыі да твора;
 - асацыяцыі;
 - успаміны;
 - думкі (уцягвае ў роздум аб жыцці, учынках людзей);
 - пачуцці (*хвалюе, захапляе, здзіўляе; незвычайнае, новае, супярэчлівае, светлае, сумнае і г.д.*- гл. Слоўнік эпітэтаў);
 - адчуванні (*прыліву сіл, свежага ветрыку, хвалі пяшчоты, абдымкаў дабрыні і інш.*).
- Уласнае ўспрыняцце асобы аўтара твора пры першасным яго прачытанні.

- Аўтар як цікавая асоба.
- Прататып героя.
- Гістарычная аснова твора.
- Радкі твора (першыя, найбольш уразіўшыя).
- Абставіны знаёмства з твораў.
- Як складвалася меркаванне аб ім.
- Кароткі пераказ найбольш цікавага фрагмента твора (некалькі сказаў).
- Перарыванне пачатага пераказу твора (некалькі сказаў) на цікавым моманце.
- Пастаноўка пытання (пытанняў дыскусійнага характару на аснове тэксту твора).
- Вызначэнне праблем, якія ўздымаюцца ў творы.

Асноўная частка:

- Узаемасувязь тэмы, ідэі і назвы твора:
 - наколькі цікавая тэма твора (тэма вызначае ідэю);
 - што новае ўнес у раскрыццё гэтай тэмы аўтар (ідэя – індывідуальна-аўтарскае разуменне тэмы);
 - сэнс назвы, яе сувязь з тэмай і ідэяй твора (тэма

адлюстроўваецца ў назве, назва нясе адбітак ідэі, ідэя вызначае яе).

– Праблемы, узнятыя ў творы і матывацыя цікавасці да іх:

- агульначалавечыя – філасофскія (агульна значныя);
- нацыянальныя (нацыянальна значныя);
- сацыяльныя (сацыяльна значныя - надзённыя);
- псіхалагічныя (асобасна значныя — надзённыя);
- маральна-этычныя (сацыяльна і асобасна значныя).

– Найбольш уразіўшыя думкі, сугучныя ўласным, новыя, вельмі зацікавіўшыя.

– Пачуцці, якія знайшлі водгук у душы (*сугучныя ўласным, новыя, незнаёмыя, нечаканыя, супярэчлівыя, складаныя, нясныя і г. д.*).

– Матывіроўка эмацыянальнага ўздзеяння (чаму знайшлі водгук ў душы? - *уразіла шчырасць, непасрэднасць, пранікнёнасць, моц, глыбіня пачуццяў*).

– Меркаванне аб сюжэце: дынамічны, запаволены, рэалістычны, раман-тычны, востры, дэтэктыўны і інш. Ацэнка сюжэта з указаннем без пераказу найбольш уразіўшых эпізодаў (*захапляючы, цікавы, займальны, які запамінаецца і г. д.*).

– Меркаванне аб героях:

- ацэнка: учынкаў, паводзін, адносін; характару: асобных рыс, развіцця;
- роля: партрэту; мовы: унутранай, знешняй (услых);
- супастаўленне з іншымі героямі;
- уласныя адносіны – выклікаюць: сімпатыю, антыпатыю.

– Пазіцыя пісьменніка ў адносінах да герояў, падзей: ухваленне (сімпатыя), асуджэнне (антыпатыя). Сродкі яе выражэння:

- назва твора – у аснове: антытэза, сімвал, метафара, параўнанне, алегорыя, праблема, характарыстычнае азначэнне героя (імя галоўнага героя, дзеянне героя).

- абмалёўка герояў:

- аўтарскія: характарыстыкі, каментарыі;
- ацэнка іншых герояў;
- партрэтныя характарыстыкі: ад асобы аўтара, ад асобы

іншага персанажа; моўныя характарыстыкі: асобныя словаўжыванні, сінтаксічныя канструкцыі;

- абмалёўка падзей:

- падзеі гістарычнай значнасці;
- падзеі асобаснай значнасці;

- тон апавядання (*іранічны, дабрадушны, захоплены і інш.*).

• Мастацкае майстэрства пісьменніка – роля ў выражэнні аўтарскай ідэі:

- прыёмаў стварэння вобразаў: мастацкай дэталі, пейзажа, мовы аўтара;

- кампазіцыі:

- сюжэтных элементаў: экспазіцыі, завязкі, развіцця дзеяння, кульмінацыі працяжнік і інш.

• Ацэнка твора (*надзвычай цікавы, захопляючы*). Матывіроўка ацэнкай (*прыцягнуў увагу, застаўся ў памяці, заставіў задумацца, пакінуў моцнае ўражанне, закрануў пачуцц, выклікаў эстэтычную асалоду, усхвалявала тэма, закранула праблема, захапіла ідэя і г. д.*).

Заклучэнне:

• Твор як крыніца ідэй агульначалавечай (філасофскі сэнс твора) і асабістай значнасці.

• Суаднясенне аўтарскага і ўласнага пункту гледжання на вырашэнне ўзнятай у творы праблемы.

• Твор і жыццё: на якія развагі аб жыцці, учынках людзей наштурхоўвае твор, да якіх уласных вывадаў прывеў?

А. Капусцін. “Кветкі салдата”

У падземным пераходзе на плошчы Якуба Коласа выстраілася шарэнга жанчын з кветкамі ў вёдрах. Да першай па ходу, калі ісці ад праспекта Францішка Скарыны, падляцелі дзве Кацюшы, як я іх потым назваў сам сабе. Відаць, старшакласніцы – у аднолькавых карычневых спаднічках і белых блузках. Яны з захапленнем залюбаваліся алымі ружамі. Адна прыцішана, з прыдыханнем выгукнула:

- Якое хараство-о!

Побач з імі, нібы вырас з-пад зямлі, стаў русявы статны салдат.

- Падабаюцца?

Кацюшы нічога не адказалі, толькі ўважліва, з прытоенай насцярожанасцю глянулі на яго: знаёміцца хоча?

- Вось гэтую і гэтую, - паказаў пальцам вайсковец у вядро.

Жанчына таропка, наколькі дазвалялі яе тоўстыя вузлаватыя пальцы, адабрала ў букеце аблюбаваныя ім кветкі. Ён, як у лёгкім паклоне, нахіліў галаву, працягнуў іх Кацюшам:

- Калі ласка.

- - Ой, што вы! – збянтэжыліся дзяўчаты. Відаць было, ім дужа хацелася атрымаць падарунак ад прыгожага хлопца, аднак штосьці стрымлівала іх.

- Калі ласка, прашу.

Яны ўзялі кветкі, і твары ў іх трох засвяціліся чысцей, як ранішняя зара на бясхмарным небе, радасцю.

Салдат павярнуўся да жанчыны:

- Колькі з мяне?

Вастраносы жаўтышны твар момант быў як застылы. Раптам на ім ажылі нейкія рухавыя рысы.

- Ніколькі.

- Не, што вы! – запырэчыў салдат, дастаючы з кішэні кашалёк.

- Ніколькі, кажу, - замахала рукамі жанчына. – Няхай вам будзе ўсім на радасць, на дабро.

Ці то яе расчуліла такая рэдкая на цяперашнім тлумным часе чалавечая шчырасць, ці прыгадалася ёй нешта заветнае, навек зберажонае ў сэрцы з яе далёкай маладосці?

Нечаканы ўчынак жанчыны збянтэжыў салдата, але ён зразумеў: не возьме яна грошай, не. Ён выпрастаў плечы, наструніўся, кінуў руку да казырка:

- Шчырае вам дзякуй, маці. – Павярнуўся да дзяўчат, усміхнуўся: - Да пабачэння. – І пайшоў.

Ступаў ён цвёрдым чаканным крокам. У яго прыгожай паходцы адчувалася юначае ўсведамленне мужчынскай годнасці. Дзяўчаты праводзілі яго ўдзячнымі замілаванымі позіркамі. Я таксама пазіраў яму ўслед і падумаў: “Салдат беларускай арміі...” (*Аляксандр Капусцін*).

Водгук на прайзаічны ўрываек А.Капусціна “Кветкі салдата”

Будзь заўсёды, як Радзіма, добры,
Будзь ласкавы, як яе трава,
Будзь высокі без памкненняў дробных,
Як над полем неба сінява,
Просты будзь, як калыханка маці,
Дбайны будзь, як сейбіт і ратай.
Нават, калі ўсё на свеце страціў –
Заклінаю: гэта не аддай.

В. Зуёнак.

Вялікі гуманіст эпохі Адраджэння Ж. Ж. Русо аднойчы сказаў чудаўныя словы, якія не губляюць актуальнасць і сёння: “Жыццё доўжыцца толькі імкненне і само па сабе яно нішто. Каштоўнасць яго залежыць ад таго, што ўдалося зрабіць. І толькі дабро, зробленае чалавекам, застаецца і дзякуючы яму жыццё чаго-небудзь вартае”.

Гэта выказванне мае адносіны і да твора А.Капусціна “Кветкі салдата”. Аўтар пачынае з месца дзеяння – падземны пераход на плошчы Я. Коласа, куды падбеглі Кацюшы. Чаму менавіта Кацюшамі называе дзвюх сціпрых старшакласніц аўтар? Магчыма, гэта імя падабаецца яму больш за ўсе астатнія. Магчыма, з ім звязана нейкая яскравая падзея ў жыцці пісьменніка, якая прымушае яго і сёння не забываць гэта імя. А можа, простае беларускае імя з’яўляецца для аўтара ўвасабленнем дзявочага гонару і прыгажосці. А. Капусцін без асобага захаплення, у агульных рысах апісвае знешні выгляд дзяўчат: “...відаць, старшакласніцы – у аднолькавых карычневых спаднічках і белых блузах”. Затое аўтар звяртае ўвагу на іх уражанні, пачуцці, паводзіны (з прыдыханнем выдыхнула; уважліва, з прытоенай насцярожанасцю глянулі).

Хацелася б звярнуць увагу і на вобраз жанчыны з кветкамі. Яе ўчынак – гэта праява беларускай шчодрасці і шчырага жадання шчасця ўсім. Гэта жанчына ўсё жыццё знаходзіцца ў працы, не знаходзячы часу для адпачынку, завіхаецца па гаспадарцы, не даючы спакою рукам, аб чым сведчыць эпітэт “вузлаватыя пальцы”. Дарэчы,

А. Капусцін яшчэ ў адным творы пра дзвюх мастачак узгадвае і імя Кацюша і звітыва ў цяжкай працы вузлаватыя працы знясіленых рук жанчыны. Магчыма, гэта своеасаблівыя сімвалы: Кацюша – маладосць, летуценне, рукі – складаная рэчаіснасць, сур’ёзнае дарослае жыццё.

Яскравае, маляўнічае параўнанне “чыстая радасць, як ранішняя зара на бясхмарным небе,” паказвае, якое гэта шчасце – радавацца за людзей, радаваць іх сваімі ўчынкамі, рабіць ім дабро. На жаль, гэта чамусьці здзіўляе ў наш час, здзівілася і жанчына ўчынку салдата. Бачачы гэту карціну на ўласныя вочы, пісьменнік сам міжволі задаецца пытаннем, паглыбляецца ў роздум: “Ці то яе расчуліла такая рэдкая на цяперашнім тлумным часе чалавечая шчырасць, ці прыгадалася ёй нешта заповітнае, навек зберажонае ў сэрцы з яе далёкай маладосці?”

Гэта пытанне гучыць не проста як разважанне аўтара, але і, магчыма, яно з’яўляецца дакорам нам, нашаму пакаленню. Шкада, што “па цяперашнім тлумным часе чалавечая шчырасць”, добрыя, вартыя ўвагі ўчынкі здзіўляюць.

Усё ж такі ёсць і сярод моладзі носьбіты дабра. Яскравым сведчаннем таму з’яўляецца вобраз беларускага салдата, які без якіх-небудзь карыслівых намераў, а з ўсёю шырынёй душы робіць прыемнае дзяўчатам. І нездарма А. Капусцін з гонарам, з радасцю за моладзь, гледзячы ўслед юнаку, падумаў: “Салдат беларускае арміі...” Менавіта беларускай, нягледзечы на строгія парадкі і сістэматызаванасць, складаныя, а часам жорсткія ўмовы армейскага ўкладу, салдат не ачарсцвеў душою, не страціў сваю шчырасць, дабрачыннасць, шчодрасць – гэтыя нацыянальныя прыкметы беларуса.

Я веру, што дабрата ўратуе свет, бо які сэнс жыць, не прыносячы нікому радасці, без добрых, вартых увагі ўчынкаў. Давайце ж будзем дзяліцца шчасцем адзін з адным, удзячнасцю адказваць на дабро, з энтузіязмам дапамагаць кожнаму.

Сысой Наталля, 9 клас

3. Марозаў. “Храм”

Я збудаваў свой храм са слоў прыгожых,
Нібы з цаглін, апаленых агнём...
Было ў тым храме вусцішна і гожа
Завейнай ноччу, навальнічным днём.
Свае пачуцці, мары і памкненні
За сцены храма я не адпускаў,
А слухаў толькі музыку натхнення,
На мітусню ж увагі не звяртаў.
Але аднойчы ноччу Шляхам Млечным
Сышоў, як прывід, старац да мяне.
«Твой храм — турма, а ты ў ім — вязень вечны»,—
Пачуў я ціхі голас, як у сне.
«Зямлі ты зрокся, чалавеча мілы,
Не чуеш стогнаў гоняў і бароў.
Каму касіць? Каму араць? З магілаў
Ты не падымеш песняй плугароў».
Быў гэты вырак, як пад сэрца ножык,
Як перуновы стрэл сярод зімы...
Я зруйнаваў свой храм са слоў прыгожых
І абрабіў пад жыта дол нямы.
Рунець яму ціхмяным днём асеннім,
Шаптацца жыту з ветрам веснавым...
Мае ж пачуцці, мроі і памкненні
Над ім паплачуць дожджыкам жывым.

Водгук на верш Змітрака Марозава “Храм”

*Паэзія – гэта вясёлкавы мост
Ад сэрца людскога
Да мары.*

М. Танк

Паэзія – адна з такіх з’яў, якая мае няўлоўныя сакрэты. Яе можна назваць цягаю да высокага: вяршынь – да нябёс, дрэў і траў – да сонца, а сэрца людскога – да мары. Піць нагбом з яе бяздонных крыніц можна бясконца, ніколі не стамляючыся, бо сапраўдная паэзія падобна жыццю: яна невычэрпна ў сваім багацці.

Невычэрпна ў сваім багацці і паэзія Змітрака Марозава. Яскравае сведчанне таму верш “Храм”, які разгортвае новы абсяг думак, выяўляе шчодрасць пачуццяў, па-новаму ўзбагачае чытача сваёй духоўна-эмацыянальнай энергіяй.

На мой погляд, тэма твора бачна ў назве. Аўтар прысвячае свой верш духоўнаму багаццю народа – храму, у якім адчуваеш сябе нібы ў іншым свеце, які супакоіць, дапаможа ў цяжкай хвіліне, дапаможа знайсці патрэбную сцежку ў жыццё.

Я лічу, верш складаецца з трох сэнсава-граматычных частак.

У кожнага паэта ёсць свой храм паэзіі, які складаўся доўгі цярністы час “са слоў прыгожых”. Мае такі храм і З. Марозаў, у якім “вусцішна і гожа завейнай ноччу, навальнічным днём.” Менавіта з гэтага пачынаецца першая структурная частка (дзве першыя страфы). У такія храмы паэты ўкладаюць усе “свае пачуцці, мары і памкненні”, слухаюць “толькі музыку натхнення”, не зважаючы на мітусню ўвагі, што і робіць З. Марозаў.

Вялікую эмацыянальную і выяўленчую функцыю ў частцы выконваюць эпітэты (“завейнай ноччу” , “навальнічным днём”...), параўнанне (“ нібы з цаглін”), інверсія (“слоў прыгожых”). Шматкроп’е, змешчанае ў другім радку першай страфы, даводзіць чытачу, што недастаткова толькі слоў, каб пабудаваць храм паэзіі.

У другой структурнай частцы (дзве наступныя страфы) аўтар змяшчае сон, які сышоў да яго “аднойчы ноччу Шляхам Млечным”. У ім паэт пачуў, што ён у сваім храме як “вязень вечны”, што ён праз яго не чуе “стогнаў гоняў і бароў”, а калі кожны так пачне жыць толькі сваім храмам, то каму тады касіць, “каму араць”, “з магіл ты не падымеш песняй плугароў”.

Каб данесці гэты сон да чытача, аўтар выкарыстоўвае эпітэты (“вязень вечны”, “ціхі голас”), параўнанні (“ сышоў, як прывід”, “ціхі голас, як у сне”), інверсію (“Шляхам Млечным”, “вязень вечны”).

“Як пад сэрца ножык, як перуновы стрэл сярод зімы” было развітанне аўтара са сваім дарагім і блізкім сэрцу храмам. Гэты сон не прайшоў у яго жыцці бяследна, сведчанне гэтаму такія радкі:

*Я зруйнаваў свой храм са слоў прыгожых
І абрабіў над жыта дол нямы.*

Цяпер гэта жыта будзе шаптацца “ з ветрам веснавым”, а над ім “паплачуць дожджыкам жывым” “пачуцці, мроі і памкненні” аўтара. Пра гэта апісваецца паэтам у апошняй структурнай частцы (дзе апошнія страфы).

Удала працуюць на настрой, зададзены аўтарам, эпітэты (“ціхмяным днём”, “дожджыкам жывым”), метафары (“шаптацца жыту з ветрам”, “памкненні над ім паплачуць), інверсія (“слоў прыгожых”, “днём асеннім”), фразеалагізмы (“ як перуновы стрэл сярод зімы”, “ як пад сэрца ножык” – нечакана).

Рыфма перакрываючая (прыгожых-гожа, агнём-днём). Чаргаванне мужчынскай і жаночай рыфмаў (памкненні-адпускАў-натхненія-звяртАў) стварае эфект нязмушанасці і свабоды цяжэння радкоў і думкі.

Сінтаксіс верша дазваляе зразумець “почырк” аўтара. Простыя сказы ўскладненай будовы, складаназлучаныя, складаназалежныя сказы... Іх стылістычная функцыя заключаецца ў тым, каб даць магчымасць паразважаць чытачам над спрадвечнымі каштоўнасцямі.

“Для кожнага паэта жыццё яго народа, краіны павінна стаць і яго асабістым жыццём”, - такую думку сцвярджаў А. Куляшоў. Пацвярджаннем гэтых слоў з’яўляецца паэзія З. Марозава. Хочацца яшчэ і яшчэ раз увайсці ў яе , адкрыць новы невядомы куток дзівоснага свету, адлюстраванага ў хвалючым дыялогу паэта з сучаснікамі, у паэтычных радках і паміж радкамі.

Рогаў Уладзімір, 11 клас

Ніл Гілевіч. “На ўзгорку”

На ўзгорку, на сіверным ветры,
Стаіць ён, ад шляху наўзбоч,
І ўдалеч, дзе лес пракаветны,(спрадвечны)
Глядзіць, не адводзячы воч.

Стамлёны душэўным разладам,
З надзеяй глядзіць і з тугой.
А што там, за тым даляглядам?
За тою сіваю смугой?

Там вёсачка недзе ў бярозах,
І хата на ўскраіне там...
Ах, колькі разоў ён у крозах (летуценні, мары)
Заходзіў туды, як у храм!..

Што ж сёння душа яго ў траўме?
Што мроіцца зараз яму?
Ці, можа, вяртаецца ў травень –
На споведзь юнацтву свайму?

Ці чуе, як сіверам клятым
Да сэрца крадзеца зіма?..
А што там, за тым даляглядам,-
Адказу няма і няма.

Водгук на верш Н.Гілевіча “На ўзгорку”

Кожны з нас прыпасае Радзімы куток,
Каб да старасці чэрпаць адтуль успаміны.
Дым над хатай, снапамі прыціснуты ток, -
Матчын спеў і гароды, прапахлыя кменам.

П.Панчанка

Н.С.Гілевіч заўсёды прываблівае да сябе чытача як вучоны, аратар, як чалавек сціплы, верны справе, якой служыць, і, галоўнае, як паэт. Як верш “На ўзгорку” – гэта своеасаблівы водгук, аповед пра Хведара Роўбу - галоўнага героя аповесці “Аблава” В. Быкава.

Так, я сапраўды лічу, што ў цэнтры верша вялікі пакутнік з добрай душой і не проста складаным, а да жахлівасці трагічным лёсам – Хведар Роўба.

У творы паказваецца вяртанне Хведара на радзіму – у знаёмы да болю куток, і ў той жа час гэта шлях у невядомасць, непрадказальнасць (“А што там за тым даляглядам? За тою сіваю смугой?”). Лірычны герой стаіць у роздуме наўзбоч шляху і не можа зрабіць ні кроку назад, ні – наперад.

Перад намі паўстае чалавек сталага ўзросту, мудры; пакрыўджаны лёсам, “стамлёны душэўным разладам”. У вершы практычна няма эпітэтаў, якія б характарызавалі яго, але, можа, яны і не патрэбны. Затое ўжыванне невялікай колькасці мастацкіх азначэнняў, што апісваюць прыроду (лес пракаветны, сіверны вецер, сівая смуга), дазваляе больш выразна ўявіць месца дзеяння, не вельмі прывабнае, але непаўторнае ў вачах лірычнага героя, убачыць наваколле, засяродзіць увагу на яго роднай вёсцы. Т.ч., умелае выкарыстанне сродкаў мастацкай выразнасці стварае асабліва сумны настрой.

Сумуеш не толькі таму, што лірычны герой, зведаўшы ўсе пакуты і непапраўныя страты, знясілены, зняважаны і знявечаны, рызыкуючы жыццём, прыходзіць на радзіму, дадому, адкуль яго выгналі як пракажонага, але і міжволі прыгадваеш родную вёску, шчыры вясковы люд.

Герой верша – сапраўдны патрыёт: думка пра радзіму заўсёды была з ім, а ў марах ён “заходзіў туды, як у храм”. У простую вёску – “як у храм”: радзіма – святыня для лірычнага героя.

Хацелася б звярнуць увагу на цікавую метафару, ужытую аўтарам: зіма крадзецца да сэрца сіверам клятым. Што гэтым хацеў сказаць паэт? Пра надыход зімы, рэзкае пахаладанне? Не, не думаю. Магчыма, ён меў на ўвазе душэўны холад, што вее ад невядомасці і будучага і цяперашняга, бо толькі ў мінулым, у далёкім светлым юнацтве, лірычны герой знаходзіць нешта, да чаго хочацца вяртацца зноў і зноў...

Вельмі стройная і прадуманая кампазіцыя верша. Ён складаецца з 5 строф, спалучэння жаночай і мужчынскай рыфмаў. Паэт чаргуе іх, што стварае эфект свабоды цячэння радкоў і думкі. Павольны і свабодны рытм, нягледзячы на рытарычныя пытанні, ствараецца за кошт выкарыстання трохстопнага амфібрахія.

Асабіста мне верш многае даў і для разумення паэзіі Н.Гілевіча, вытокаў яго непаўторнага таленту і для больш глыбокага роздуму аб прызначэнні чалавека, аднасці з роднай зямлёй. У кожнага з нас свой лёс, свая жыццёвая дарога, аднак кім бы кожны з нас ні стаў, у першую чаргу ён павінен стаць чалавекам з вялікай літары, асобай, якая выклікае павагу ў акружаючых, сябрам, які заўсёды прыйдзе на дапамогу ў цяжкую хвіліну, сынам, які ніколі не забудзе сваіх бацькоў, патрыётам, які аддасць сваё жыццё за радзіму.

Сысой Наталля, 9 клас

Водгук на верш Васіля Жуковіча “Уладзімір Караткевіч”

На думку В. Гюго, “паэт – гэта філосаф канкрэтнага і жывапісец абстрактнага”. Менавіта такім мне ўяўляецца Васіль Жуковіч. Яго творы маюць адну адметную якасць: яны вельмі лёгка, падчас з першага разу, затрымліваюцца і надоўга застаюцца ў памяці. Большасць жа вершаў

В. Жуковіча якраз і вызначаюцца праўдзівым і глыбокім зместам, дакладнасцю радка, вялікім чалавечым пачуццём, непаўторнымі паэтычнымі вобразамі, лагічнасцю і паслядоўнасцю думкі, натуральнасцю гучання, сакавітасцю мовы.

Перада мною верш Васіля Жуковіча “Уладзімір Караткевіч”.

На мой погляд, тэма твора бачна ў назве. Аўтар прысвячае свой верш таленавітаму, легендарнаму чалавеку – У. Караткевічу. Ён ганарыцца, што ў беларускага народа ёсць такая постаць, якая самаахвяравалася на станаўленне нацыі, яе мовы, дзяржаўнасці, культурнай самабытнасці.

Я лічу, кампазіцыйна верш складаецца з трох структурных частак.

У першай структурнай частцы (першая страфа) аўтар расказвае пра сапраўдныя чалавечыя якасці, якія належалі У. Караткевічу:

*Жыццялюб, фантазёр і рамантык відушчы
Не сябе шанавай, не сабой даражыў.*

І гэта сапраўды так, бо такі легендарны чалавек, як У. Караткевіч, “не сябе шанавай”, а перш за ўсё шанавай сваю Бацькаўшчыну. “Са стагоддзяў ён нёс” усе тыя духоўныя каштоўнасці, якія належалі народу беларускаму. Эпітэты ў гэтай частцы (“чорнае пушчы”, “чыстай душы”), параўнанні (“нібы з чорнае пушчы”) даюць шырокую характарыстыку У. Караткевічу.

Другую структурную частку ўтвараюць дзве наступныя страфы. У іх расказваецца пра сувязь Караткевіча з роднымі каранямі. І гэта сувязь бачна, бо творы яго “не з Афінаў выходзілі”, а ў іх паўставалі знаёмыя нам постаці нашых беларускіх прашчураў : “Каліноўскі,

Машэка, Багрым.” “Гукі матчынай песні служылі яму”, бо нішто так не дапаможа, як самае роднае і дарагое з дзяцінства.

Вялікую эмацыянальную і выяўленчую функцыю ў гэтай частцы выконваюць эпітэты (“дзівосныя фарбы”, “шчодрія скарбы”, “легенды сівыя”), метафары (“гукі матчынай песні служылі яму”), інверсія (“легенды сівыя”, “раздаваў ён”).

У трэцяй структурнай частцы (апошняя страфа) апавядаецца, што нават пасля сваёй смерці У. Караткевіч застаўся ў душы кожнага беларуса, бо на свеце мала людзей, якія змогуць зберагчы і пранесці ў сэрцы сваю мову, культуру, традыцыі. Для яго жыццё народа, краіны стала яго асабістым жыццём.

Верш заканчваецца прачулымі радкамі, у якіх з дапамогай эпітэтаў (“легендарнае волі”, “чароўную кветку”), метафары (“смерць пад карань скасіла”), параўнанняў (“як вока”, “як колас”), перыфразы (“чарадзеі легендарнай волі і сілы”) даецца шырокая характарыстыка У. Караткевіча.

Памер твора – анапест, які надае вершу дакладнасць гучання. Рыфма перакрываваемая, але не дакладная. Чаргаванне мужчынскай і жаночай рыфмаў уплывае на музычнае гучанне радка.

У вершы ўжываюцца бяззлучнікавыя, складаназлучаныя сказы, сказы з параўнальным зваротам. Іх стылістычная функцыя не толькі ў перадачы рознабаковай сувязі паміж з’явамі, але і ў разгорнутым разважанні над спрадвечнымі жыццёвымі каштоўнасцямі.

На думку А. Вярцінскага, паэт павінен “гаварыць пра сябе як пра час і пра час – як пра сябе, гарэць у вершах усёй сваёй чалавечай сутнасцю”, што і робіць Васіль Жуковіч. Яго творчасць – гэта цэлы свет, свет дзівосны, багаты і непаўторны, у якім месціцца родная зямля, народ, яго жыццё і гісторыя...

Рогаў Уладзімір, 10 клас

Вуснае выказванне

Кожны з трох тураў алімпіяды патрабуе дасканалага ведання мовы ўдзельнікам. Для вучняў усе этапы з'яўляюцца вельмі важнымі, але самай хвалючай часткай алімпіяды з'яўляецца вуснае выказванне. Магчыма, таму, што тут неабходна выступіць “у жывым эфіры”, неабходна паказаць не толькі сваё веданне мовы, уменне раскрыць тэму, узнятую праблему, але і ўкласці ў сваё выказванне душу, свае эмоцыі і пачуцці. Напэўна, па гэтай прычыне ноч перад вусным выказваннем для ўдзельнікаў алімпіяды бяссонная.

Увогуле, **што такое вуснае выказванне на алімпіядзе?**

Якая тэматыка вусных выказванняў на алімпіядзе?

Гэта выступленне ў афіцыйнай абстаноўцы перад слухачамі. Гэта выказванне свайго асабістага меркавання на любую тэму з нашага паўсядзённага жыцця: дабро і зло, сяброўства і каханне, шчасце і ўзаемаадносіны паміж людзьмі, тэма Радзімы, мовы, вайны, зберажэння традыцый, экалагічная тэма, Чарнобыль, матуля... Звычайна ў білеце змешчаны тры тэмы: літаратурная, моўная і публіцыстычнага характару. Хаця ў мінулыя гады на рэспубліканскай алімпіядзе ў білеце былі толькі дзве тэмы.

У апошні час дабавілася шмат літаратурных тэм, паколькі алімпіяда стала афіцыйна называцца “алімпіяда па беларускай мове і літаратуры”. Літаратурныя тэмы грунтуюцца на творах са школьнай праграмы, часта гэта вельмі вузкія тэмы: “Літаратурныя аб'яднанні на Беларусі пачатку 20 стагоддзя”, “Паэма Міколы Гусоўскага “Песня пра зубра” - выдатны твор літаратуры”, “Наш славуты зямляк Францыск Скарына”, “Майстэрства Янкі Купалы-драматурга”, “Малыя формы прозы Якуба Коласа”...

Такога ж плану з'явіліся тэмы і па мове. Яны даволі вузкія, таму неабходна ведаць гісторыю мовы, яе заснавальнікаў, выдатных дзеячаў. Без папярэдняй падрыхтоўкі немагчыма зрабіць за 15–20 хвілін, якія прапануюцца для падрыхтоўкі, вуснае выказванне, напрыклад, па такіх тэмах: “Першая граматыка для школ Браніслава Тарашкевіча”, “Я. Карскі – заснавальнік беларускай філалогіі”, “Багацце і разнастайнасць беларускіх фразеалагізмаў” і іншыя тэмы.

Бываюць на алімпіядзе для вусных выказванняў тэксты або ўрыўкі з тэкстаў, якія трэба удумліва прачытаць, вызначыць тэму, асноўную думку, а затым падрыхтаваць вуснае выказванне, якое будзе адпавядаць іменна гэтаму тэксту.

Напрыклад, урывак з тэксту Барыса Сачанкі:

“Пакаранне бяспамятнасцю – адна з самых жорсткіх караў, якія толькі ведае чалавецтва. Наш народ каралі гэтай караю на працягу стагоддзяў амаль усе заваёўнікі. І, трэба сказаць, многае дамагліся. Адзін з самых гордых і таленавітых народаў, які стварыў шэдэўры ў шмат якіх галінах чалавечай дзейнасці, меў сваю дзяржаву – Вялікае княства Літоўскае, – ледзь не быў ператвораны ў людзей, што не помняць сваіх каранёў, папросту ў насельніцтва”.

Некаторыя ўдзельнікі алімпіяды, убачыўшы назву краіны Вялікае княства Літоўскае, у сваім вусным выказванні ўпор робяць менавіта на ВКЛ, гісторыю стварэння і развіцця гэтай дзяржавы. А гэта не зусім так, бо асноўнай тэмай тут з’яўляецца тэма памяці, ведання сваіх продкаў, якія былі сапраўднымі беларусамі. Добра было б пачуць пазіцыю самага вучня: што непасрэдна ён, яго пакаленне можа зрабіць, каб беларускі народ не ператварыўся ў “проста насельніцтва” невядома якой нацыянальнасці, каб беларуская мова была такой развітай і паважанай, як у часы Вялікага княства Літоўскага. Выказванне павінна быць непасрэдна па тэме, паколькі калі назіраецца адхіленне ад тэмы, то балы зніжаюцца.

Форма вуснага выказвання можа быць рознай, у залежнасці ад творчага патэнцыялу вучня: апавяданне, публічнае выступленне, завочная экскурсія, тэле- або радыёперадача, нават верш. Можна ўявіць сябе ў якасці вядучага якогасьці мерапрыемства, на некалькі хвілін прапанаваць аўдыторыі вярнуцца ў мінулае (напрыклад, калі тэма датычыцца Еўфрасінні Полацкай або Францыска Скарыны), паспрабаваць выказаць свае думкі ў вершаванай форме. Спосабаў падачы матэрыялу шмат і яны досыць разнапланавыя. Таму вучань павінен сам вырашыць, што на дадзены момант яму бліжэй. Кожны ўдзельнік гэтага туру алімпіяды павінен зацікавіць аўдыторыю менавіта сваёй формай выказвання думак, такой, якой не будзе ў іншага ўдзельніка.

Уменне выступаць не прыходзіць само сабой. Каб мова была добрай, патрэбна дасканала падабраць матэрыял, прадумаць тэму, скласці план, сур'ёзна папрацаваць над мовай свайго выказвання. Каб выступіць паспяхова, патрэбна авалодаць многімі спецыяльнымі ведамі, навыкамі і ўменнямі. Усяму гэтаму неабходна вучыцца.

Галоўная задача выступаючага – падрыхтаваць аўдыторыю да ўспрымання выказвання: засяродзіць увагу слухачоў, вызваць іх цікавасць, заваяваць давер.

Кожнае выказванне мае тры часткі: **ўступ, асноўную частку, заключэнне.**

Па аб'ёму ўступ і заключэнне прамовы не можа перавышаць адной трэці. Правіла суадносін частак вуснага выказвання па аб'ёму было сфарміравана яшчэ знакамітым італьянскім вучоным і мастаком Леанарда да Вінчы. Ён назваў яго правілам “залатога сячэння” (дзялення на часткі). Шматлікія вучоныя даказалі, што лепш за ўсё запамінаецца і засвойваецца тое, што размешчана ў пачатку ці канцы выказвання. Гэта закон першага і апошняга месца быў адкрыты сто год назад і атрымаў назву “закон края”. Па закону края пачатак і канец выказвання (гэта ўступ і заключэнне) павінны быць прадуманы асабліва дасканала.

Выказванне не павінна паўтараць тое, што ўсім вядома, не патрэбна пачынаць яго з прабачэнняў і апраўданняў, нельга пачынаць з заўваг у адрас аўдыторыі, яно не можа ўтрымліваць “словы і выразы-паразіты”. Нельга завяршаць выказванне жартам, які не адносіцца да зместу паведамлення. Узмацніць уражанне ад заключэння дапаможа ёмкая цытата, яркі прыклад з жыцця, добрае пажаданне.

Рэкамендацыі па падрыхтоўцы да вуснага выказвання (практыкаванні для вучняў)

Пры падрыхтоўцы да вуснага выказвання вучань павінен пастаянна чытаць мастацкія і публіцыстычныя творы, вывучаць часопісы “Роднае слова”, “Полымя”, Беларускае мова і літаратура”. У іх даецца шмат інфармацыі па творчасці пісьменнікаў, змешчаны вершы, урыўкі з якіх спатрэбяцца для вуснага выказвання. Алімпіяднік павінен ведаць на памяць паэтычныя радкі класікаў не

толькі беларускай, але і рускай, замежных літаратур. Вельмі карысным будзе пазнаёміцца з думкамі сучасных літаратуразнаўцаў і мовазнаўцаў, гэта можна працытаваць у сваім вусным выказванні.

Са сваім выказваннем удзельнік алімпіяды абавязкова павінен як мага часцей выступаць перад аўдыторыяй. Прычым, гэтай аўдыторыяй добра, каб з'яўляўся не толькі яго настаўнік, але і аднакласнікі, іншыя настаўнікі. Вельмі карыснай будзе ўзаемаацэнка вучняў, яны вучацца пры гэтым аналізаваць станоўчыя моманты ў выказванні, якія можна ўзяць сабе на заметку; а таксама вызначаць тое, што не надта ўдалося, таму для сябе гэта лепш не браць.

Рэкамендуецца **часовае абмежаванне**: вуснае выказванне на алімпіядзе прыблізна павінна быць 7 хвілін. Але гэта не з'яўляецца абавязковым. Можна і за 5 хвілін так ярка, эмацыянальна, граматычна і непасрэдна па тэме выказаць свае думкі і атрымаць высокі бал. Калі выказванне зацягваецца на 10 хвілін ці больш, то звычайна празмерны аб'ём лічыцца мінусам.

Той, хто гаворыць і слухае, не толькі чуе, але і бачыць адзін аднаго. Таму **знешні выгляд** з'яўляецца важным пры выступленні вучня. Ён павінен адпавядаць паняццю “дзелавы стыль адзення”, быць даволі стрыманым, каб адпавядаў любой тэме выказвання. Калі вучань прывык свае думкі выказваць стоячы, то добра было б і на алімпіядзе стаяць, паколькі тады больш узнёсла гучыць выказванне. Рукі неабходна трымаць спакойна, можна карыстацца жэстамі, але пры гэтым рукі не павінны быць зажатымі (гэта чыста псіхалагічны аспект, бо лічыцца, што калі чалавек станоўча адносіцца да аўдыторыі, то і знешнім выглядам, сваімі жэстамі, мімікай ён павінен гэта паказваць).

Работа над вусным выказваннем узбагачае слоўнікавы запас вучняў, пашырае іх кругагляд, спрыяе таму, што школьнікі пачынаюць не толькі прыгожа і граматычна гаварыць на любую тэму, але і свабодна трымацца перад любой аўдыторыяй: ці то аднакласнікі, ці то дарослыя людзі. Гэтыя ўменні і навыкі спатрэбяцца дзецям і далейшым жыцці: пры навучанні ў вучышчы, прафесійнай дзейнасці, у паўсядзённым жыцці.

Хлеб

Паважаныя сябры! Я маю вялікі гонар выступіць перад вамі і расказаць пра сімвал роднай зямлі, сімвал надзеі на будучыню – хлеб.

Існуюць паняцці, каштоўнасць якіх не выклікае ні ў каго сумненняў. Гэта вада, зямля, сонца, паветра і хлеб. Заўсёды да гэтага прадукта адносіліся па-асобаму. Хлеб параўноўвалі з сонцам, з самім жыццём.

Яе вялікасць – так з павагай называюць пшаніцу. Існуе легенда, паводле якой багіня Дзаметра, убачыўшы мучэнні людзей, падаравала ім гэту цудоўную расліну. З таго часу жыццё чалавека не ўяўляецца без хлеба. Ён суправаджае нас ад нараджэння да глыбокай старасці. Без яго не абыходзіцца ні сціплае снаданне, ні святочнае застолле.

Гісторыкі лічаць, што хлеб на сталае чалавека з'явіўся вельмі даўно. Хлебнае зерне стала ежай чалавека больш як 10 тысяч гадоў таму. Спачатку людзі ўжывалі яго сырым, а потым навучыліся раздрабняць і падсмажваць на агні. Каля 8 тысяч гадоў таму з'явілася стравя з назваю “каша”. У глеі высахлага возера знайшлі закамянелы кавалак хлеба. Якому прыкладна 6 тысяч гадоў. У грабніцы фараона адшуканы хлеб, якому амаль 4600 год.

Хлеб – наша жыццё. Таму людзі спрадвеку цанілі, бераглі, з любоўю ставіліся да яго. Пацвярджэнне таму – творы фальклору:

Беражы зярнятка – пабагацее і твая хатка.

Не той багаты, хто мае срэбра і злата, а той – хто мае хлеб.

Хлеб на далонях маіх... Свежым боханам на вышытым ручніку сустракаюць у доме гасцей.

Хлеб на далонях маіх... З песняй падносяць пышны каравай маладым на вяселлі, каб не цураліся бацькавай зямлі, цанілі і паважалі высакародную і хлебаробную працу.

Хлеб на далонях маіх... З духмяным караваем ступаюць на парог, калі спраўляюць наваселле.

Залацісты жытнёвы сноп ставяць на куце, калі святкуюць зажынкi.

Мы ведаем: калі ёсць хлеб на стале, то свята на душы будзе заўсёды.

Хлеб... Ён быў і ёсць як святыня. Як сімвал вечнасці зямнога подзвігу сейбітаў і аратых.

Хлеб – наш скарб. Я не раз бачыў, як старэйшыя людзі з павагай адносяцца да хлеба. Напрыклад, мой дзядуля. Калі хлеб упадзе са стала, то ён падыме і абавязкова пацалуе. Таму што ён ведае яго сапраўдны кошт. Колькі нястомнай працы трэба затраціць, перш чым хлеб трапіць на стол. І таму, калі ранкам бачу на нашым стале румяны, апетытны бохан, думаю пра тое, колькім людзям трэба дзякаваць за яго.

Хлеб прыходзіць на наш стол у выніку цяжкай працы. Гэта я зразумеў сам, працуючы ўлетку на зернеўборачным камбайне. Які гэта гонар і цяжкая праца пажынаць бяскрайняе мора залатога збожжа. Таму трэба берагчы яго і адносіцца па-гаспадарску, бо хлеб – багацце нашага народа, нашай Радзімы.

Мая зямля завецца Беларуссю,
Яна, як спадчына, мне ад дзядоў.
Дзе б ні жыў, а сэрцам я гарнуся
Да ніў яе, да волатаў-дубоў.

У гады вайны нічога так не цанілася, як хлеб. З павагай гляджу на ветэранаў, бо ведаю, што гэта іх рукамі здабыта цяжкая перамога. Мы сапраўды яшчэ не такія багатыя, каб глуміцца “над яго Вялікасцю Хлебам”:

Я разумею, разумею
Уздым культуры, рост патрэб,
Але з іх кожны мае жменю,
І жменя цягнецца па хлеб.
Без хлеба скачацца не надта,
А ён буханкай не расце.
О, колькі трэба, каб з зярнятка
Падняўся колас у расе.
Так патрабуе ўжо з калыскі
Дагляду мудрага дзіця,
Каб у свет аратам выйсці

А не нахлебнікам жыцця.

Людзі ва ўзросце ведаюць кошт хлеба. Маёй бабулі яшчэ маленькай давялося перажыць страшныя галодныя гады. Таму і не можа яна дараваць сёння тым, хто абьякавы да гэтага галоўнага прадукта. І прывучае нас, дзяцей сваіх і ўнукаў, цаніць дарагі скарб і такія, здавалася б, простыя рэчы, як хлеб і вада.

Паважаныя сябры! Хлеб – гэта не толькі прадукт харчавання, гэта наша Радзіма, народ, аснова нашага жыцця, сімвал роднай зямлі. Будзем спадзявацца, што гэта багацце нашага народа, якім стаў для нас хлеб, будзе існаваць вечна, і людзі будуць яго цаніць і паважаць.

А закончыць сваё выступленне мне б хацелася радкамі, у якіх змешчана і мая жыццёвая пазіцыя:

Любіце травы, дрэвы, рэкі,
Прастор палёў, блакіт нябёс,
Цаніце працу, чалавека, -
І Бог вам дасць спагадны лёс.
А каб цанілі вас у свеце, -
(Я лепшых слоў не падбяру), -
Шануйце дзіва на планеце -
Святую нашу зямлю.

Вучань 11 класа Рогаў Уладзімір

Шчасце

ТСБМ дае вызначэнне паняцця шчасця як стан поўнай задаволенасці жыццём, пачуццё найвялікшай радасці і задавальнення.

Прага шчасця, як і прага жыцця, асабліва моцная ў чалавеку. Няма, бадай, на свеце нікога, хто б ні хацеў быць шчаслівым, не марыў бы пра шчасце і не імкнуўся да яго. Але людскія памкненні і пачуцці адносна шчасця супярэчлівыя. Усе хочуць быць шчаслівымі, але кожны разумее шчасце па-свойму.

Адзін мудры чалавек на пытанне, што ён у жыцці любіць больш за ўсё, адказаў: “Само жыццё”. Лірычны герой вершаў М.Танка не толькі шчыры, чулы, высакародны, але і мудры, гэта бачна ў вершы “Шчасце”.(Зачытваюцца радкі)

М. Танк сцвярджае простую і вечную ісціну: шчасце – гэта само жыццё. Усё пералічанае паэтам – выявы жыцця. Кожны можа прадоўжыць гэты пералік.

У вершы “Шчаслівы дзень” заключана філасофская думка, што якім бы мудрым ні быў чалавек – адкрыццяў на ўласным шляху яму не пазбегнуць. Немагчыма ўхіляцца ад вырашэння праблем “праўды, няпраўды, дружбы, кахання, жыцця і смерці”.

Мудры быў наш прашчур Ранцэвіч, калі адмовіўся ад скрынкі золата, якім яго хацеў узнагародзіць князь Яраслаў за сваё выратаванне ад тура на ловах. Мудры загоншчык сказаў князю, што залатое багацце не вечнае, калі-небудзь прыйде канец яму, і папрасіў бяздоннага багацця - “зямлі на дзясятае пакаленне”, як пра тое засведчана ў паданні “Бяздоннае багацце”.

Значыць, шчасце – гэта не толькі матэрыяльныя каштоўнасці, а і зямля, асабліва свая, родная. Недарэмна М. Багдановіч марыў быць пахаваным у роднай зямлі:

Там, хоць у гліне, хоць у брудзе,
Там, пад зямлёй
Найдуць мае слабыя грудзі
Сабе спакой.

Што такое сапраўднае шчасце? Немагчыма даць адказ на гэта пытанне. Але шчасце для мяне – жыць на роднай зямлі. Я ганаруся, што я пражываю на Беларусі, што мая мова – беларуская, што іменна на маёй зямлі жылі і дзейнічалі Е.Полацкая, Ф.Скарына.

Мне ўспамінаецца прытча, у якой расказваецца пра трох чалавек, якія неслі камні. Калі ў іх спыталі: “Што вы робіце?” – першы адказаў: “Нясу гэты пракляты камень”, другі сказаў: “Зарабляю грошы сабе на хлеб”. Трэці ж сказаў: “Будую храм”. Будаваць храм – жыць дзеля другіх, а гэта і ёсць шчасце.

Наконт гэтага можна прывесці яшчэ адзін прыклад – верш П.Панчанкі “Сэрца і крыж”, у якім расказваецца пра старога доктара, які шмат добрага зрабіў людзям. “Ён ведаў думу кожнай хаты, сакрэты ўсіх кветак і дрэў”. Было гэта яшчэ ў даўні час, і доктар, адчуўшы свой блізкі канец, папрасіў, каб пахавалі яго на высокім месцы і паставілі на яго магіле жалезны крыж. Удзячныя людзі зрабілі ўсё, як прасіў доктар. З таго часу адбыўся цуд – зваліся пажары, не грукаў Пярун у хаты:

І мала хто знаў у народзе,
Што крыж навальнічныя беды
Ад стрэх саламяных адводзіў:
Што мёртвае сэрца
Людзей, як жывое, любіла.
Агонь на сябе выклікала,
Маланкі ў магілу лавіла.

Як бачым, той чалавек быў не проста добрым доктарам, які ўсяго сябе аддаваў людзям. Ён быў паэтам у сваёй галіне дзейнасці.

Шчасце – гэта і тыя добрыя людзі, з якімі ступіў у жыццё, якія заўсёды гатовы дапамагчы табе і дзеля якіх ты сам гатовы на ўсё самае слаўнае.

Шчасце – гэта і сонца над галавой, і паветра, якім мы дыхаем, і мова, якую перадаў наш народ, і тая сонечная дарога, якой сёння ідзем мы ў сваю будучыню.

А.Феербах сцвярджаў: “Першы твой абавязак заключаецца ў тым, каб зрабіць шчаслівым самога сябе. Калі ты сам шчаслівы, ты зробіш шчаслівымі і іншых”.

Кожны згадзіцца, што мір на зямлі – гэта шчасце. І сёння праз 65 год пасля вайны гучыць для нас, нашчадкаў ветэранаў, наказ:

Жывіце, людзі, для людзей,
У сэрцы помсты не сяліце,
Цяплом вачэй, святлом надзей
На лепшае благаславіце.
Жывіце, людзі, для людзей,
Для чалавека, не для рэчы.
Жывіце мірна і часцей
Вы ўсміхайцеся сустрэчным!

Жыць для людзей, а не для рэчы, дарыць цяпло сваіх усмешак
блізкім – гэта і ёсць шчасце.

Вучань 11 класа Рогаў Уладзімір